

Т.В. Ковальова,
к.філол.н., доц.,
докторант кафедри української та іноземних мов НАДУ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТТЄВОГО АПАРАТУ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Розглянуто різні підходи вітчизняних і зарубіжних науковців до визначення терміна мовна політика, запропоновано його дефініцію в державноуправлінському аспекті. Досліджено такі поняття, як мовне будівництво, мовний маркетинг, мовний менеджмент, мовне планування, мовне регулювання, що є складовими мовної політики.

Ключові слова: мовна політика, мовне будівництво, мовний маркетинг, мовний менеджмент, мовне планування, мовне регулювання.

Термін “мовна політика” не новий в науковому обігу, хоча й відносно молодий порівняно з такими, як “національна політика”, “економічна політика”, “культурна політика”. Вважається, що вперше його було вжито Дж. Фішером у 1970 р. [20, с. 116]. Проте проблеми регулювання мовних відносин у суспільстві, вплив екстралінгвальних факторів на розвиток мови здавна були об’єктом вивчення як мовознавчих, так і політичних наук, що відображено у працях К. Істмана, О. Куця, Д. Лейтіна, Н. Марра, А. Мейе, Н. Мечковської, Л. Нагорної, Ф. де Соссюра, Ю. Шевельова, Ж. Шевчук, Х. Шиффмана, М. Юсселера та ін.

Мовна політика як наукова проблема в Україні тривалий час замовчувалася з ідеологічних міркувань і всі згадки про неї витлумачувалися як буржуазний націоналізм. Незважаючи на це протягом радянського періоду вона набувала особливої гостроти й “суто філологічне питання мало політично-репресивне забарвлення” [3, с. 10]. Через це у вітчизняній науці відсутня єдина загальноприйнята дефініція терміна “мовна політика”.

Актуальність даної роботи зумовлена тим, що сьогодні мовна політика як багатоаспектна діяльність привертає увагу науки, а також виступає як об’єктом, так і предметом наукових досліджень, у тому числі й науки державного управління. Тому існує потреба, по-перше, у визначенні самого терміна “мовна політика”, а по-друге, у формуванні категорійно-поняттєвого

апарату мовної політики, тобто тих понять і категорій, які її супроводжують або є її складовою.

Змістове наповнення досліджуваного поняття, як показує аналіз наукових праць, залежить від поглядів їх авторів на можливість, доцільність і способи проведення мовної політики.

Серед мовознавців на позиції заперечення проведення мовної політики стояв Фердинанд де Соссюр. Він виходив із того, що властивістю мовного знака є довільність і тому "...мовний акт, якщо його можна так назвати, має характер найменш усвідомленої, найменш обміркованої заздалегідь дії..." [12, с. 41]. Продовжуючи думку, учений зазначає, що не існує ніяких раціональних обґрунтувань для подібності звука і букви, слова і поняття, а отже, "мовна діяльність не регулюється якими-небудь людськими нормами; людський розум не може постійно коригувати і спрямовувати її і не робить цього" [12, с. 97].

Подібну думку обстоюють і деякі сучасні мовознавці. Так, Н. Мечковська зазначає, що "найбільш глибокі мовні сутності – фонологія, граматики, основний словниковий фонд – недосяжні для вольового впливу на мову" [7, с. 242]. Тобто, якщо говорити про мовну політику з огляду на це, то вона має очевидні межі своєї реалізації.

Однак кількість прихильників можливості й доцільності проведення мовної політики значно переважає кількість тих, хто це заперечує. Осмислення зв'язку мови та політики актуалізувалося в минулому столітті. Цей взаємозв'язок чітко сформулював французький лінгвіст А. Мейє в 1918 р., назвавши боротьбу за мову символом боротьби за владу. Мовознавець Н. Марр наполягав на необхідності мовленнєвої революції як частини культурної революції. Дж. Покок акцентував увагу на такій здатності мови, як набуття статусу політичної підсистеми.

Серед сучасників – як науковців, так і політиків – превалює думка, що сьогодні суспільство не може обійтися без мовної політики. І. Попеску зауважує: "Якщо звернутися до теоретичних аспектів власне «мовної проблеми», то ніколи в історії європейського континенту проблема свідомого

впливу суспільних інститутів на функціонування, розвиток і взаємодію мов не була такою актуальною, як у сучасну епоху, а серед основних шляхів, способів і прийомів впливу суспільства на мовне функціонування найбільш помітне місце посідає мовна політика” [10, с. 32].

Характеризуючи сучасну мовну ситуацію в Україні, Л. Нагорна констатує, що “в умовах гострих політичних протистоянь мова неминуче стає заручницею політики” [8, с. 153].

Ж. Шевчук, досліджуючи розвиток української мови в історичному аспекті, робить висновок про те, що “здійснення державної політики, спрямованої на розширення сфери вжитку, утвердження і подальший розвиток рідної мови та пов’язані з цим численні громадські ініціативи мають виняткове значення і, безумовно, сприяють збереженню національної ментальності, задоволенню культурних потреб народу” [16, с. 30].

За словами мовознавця Ю. Шевельова, у дво- або багатомовних державах “мовне питання перестає бути тільки лінгвістичним питанням, а стає також – і часто насамперед – питанням політичним, соціальним і культурним” [15, с. 15].

Таким чином, в історії наукової думки представлені аргументи як “за”, так і “проти” можливості, доцільності й ефективності політичного регулювання мовних відносин у суспільстві. Але досвід показує, що однаково неприйнятні ні відмова від раціонального впливу на мовне життя, ні ідеалізація ефективності політичних рішень у цій сфері. У будь-якому разі одномірні підходи до мовної політики завжди будуть непереконливими і неефективними, як і в будь-якій сфері владно-управлінського впливу на суспільні реалії.

Метою статті є вивчення і аналіз існуючих термінів у сфері мовної політики і визначення категорійно-поняттєвого апарату цього феномена з в державноуправлінському аспекті.

У кожній державі мовна політика є складовою національної політики, вона віддзеркалює її принципи, відповідає панівній ідеології. Спрямування і форми впровадження мовної політики детерміновані існуючим суспільно-політичним ладом, політичним режимом, міжетнічними відносинами.

Надто спрощено трактує мовну політику А. Шайкевич: “Свідоме втручання в будівництво літературної мови з боку держави називається мовною політикою” [14, с. 179].

Розширене визначення міститься в “Малій енциклопедії етносторонствознавства”, де мовна політика представлена як “сукупність ідеологічних настанов, нормативних актів та практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови в певному напрямі” [6, с. 533].

Лінгвістичний енциклопедичний словник мовну політику визначає як сукупність заходів, що “запроваджуються державою, партією, класом, товариством, угрупованням для зміни або збереження існуючого функціонального розподілу мов або мовних підсистем, для введення нових або збереження старих мовних норм” [5, с. 482]. Автори словника констатують, що мовна політика – це вплив свідомий, цілеспрямований, покликаний сприяти найбільш ефективному функціонуванню мови в різних сферах її застосування (створення писемності й алфавітів для неписемних мов, удосконалення орфографії, спеціальних термінологій тощо) [5, с. 608].

Співзвучна з попередньою дефініція А.Б. Нікольського, який визначає політику в галузі мови як систему заходів, що приймаються державою, суспільством, партією для збереження або зміцнення мовної ситуації, для стабілізації або зміни існуючих лінгвістичних форм [9, с. 47].

Енциклопедія української мови визначає мовну політику як сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи в певному напрямі [13, с. 328].

О. Куць зазначає, що мовну політику слід розглядати як діяльність суб’єктів етнополітики (держави, етноспільнот, політичних партій та ін.), спрямовану на вирішення національно-мовних інтересів, гармонізації національних відносин та зміцнення стабільності поліетнічного суспільства. Із цього визначення випливає, що тут взаємодіють суб’єкти етнополітики як

рівноправні партнери при виробленні та реалізації лінгвоетнічних проблем на засадах демократії [3, с. 13-14].

Яскравий ідеологічний акцент у дефініції цього поняття робить Ю. Дешерієв: “Мовна політика – це сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв’язання мовних проблем у соціумі, державі. Мовна політика пов’язана зі свідомим впливом суспільства на мову і з цього погляду являє собою концентроване вираження методологічних і соціальних засад, що визначають ідеологічне і практичне ставлення тієї чи іншої державно-політичної системи до функціонування, розвитку і взаємовідносин мов, до їх ролі в житті народу чи народів” [5, с. 616].

Як спосіб вирішення мовних конфліктів розглядає мовну політику Д. Лейтін. На його думку вона має бути спрямована на відстоювання мовних інтересів, що передбачає визнання всіма партіями серйозних мовних конфліктів. Метою політики є залагодження конфлікту без насилля. Вирішувати мовний конфлікт політичним шляхом може означати зниження потенційного ризику конфлікту [21, с. 37]. Це визначення ще раз наголошує на необхідності проведення мовної політики, але, гадаємо, не лише в умовах конфлікту, а постійно, що дасть можливість цим конфліктам запобігти.

Найбільш наповненою, конкретизованою, на наш погляд, є дефініція, яку пропонує М. Дьячков: “Під мовною політикою, яка може проводитися державою, класом, громадською організацією, що має певний вплив, розуміється система заходів, спрямованих на збереження або зміну умов і норм функціонування мови або мов у соціумі, причому ці умови і норми здатні певною мірою впливати й на внутрішньоструктурні властивості відповідної мови (мов)” [2, с. 27].

Отже, в основному всі існуючі визначення цього терміна характеризуються двома основними ознаками: 1) мовна політика є частиною національної політики певної держави, 2) мовна політика – це сукупність заходів, спрямованих на певний мовний розвиток (уведення нових або збереження старих мовних норм, уніфікація і стандартизація літературних форм, реформи в галузі орфографії і пунктуації тощо).

Дехто з учених (наприклад, А. Шайкевич) пов'язує мовну політику тільки з лінгвістичними аспектами мовних ситуацій. Але здебільшого дослідники беруть до уваги, крім лінгвістичних, ще й екстралінгвальні чинники. Історія мовної політики свідчить, що всі спроби свідомого втручання суспільства в розвиток мовного функціонування ґрунтувалися на врахуванні як внутрішніх тенденцій мовного розвитку, так і соціальних факторів, які впливають на функціонування тієї чи іншої мови.

Узагальнюючи думки представників різних галузей науки, пропонуємо таку дефініцію, яку будемо використовувати при вивченні мовної політики накою державного управління: “Мовна політика – це сукупність настанов, концепцій, законодавчих актів і заходів, призначених для впливу на процеси мовного життя суспільства і регулювання цих процесів”.

Поряд з терміном “мовна політика” вживаються терміни “мовне будівництво”, “мовний маркетинг”, “мовний менеджмент”, “мовне планування”, “мовне регулювання”, однак у науці державного управління відсутня характеристика цих понять, а в інших науках, як, наприклад, соціологія, політологія, їх тлумачення надто розмаїті.

Сьогодні існують різні погляди науковців на сутність і зміст зазначених категорій. Часто дослідники вказують на те, що концепт “мовна політика” претендує на бінарність, вимагає утворення категоріальної пари. Так, Л. Нагорна в контексті державного регулювання мовних процесів розглядає два напрями: мовну політику і мовне будівництво. Вона зазначає: “У фокусі мовної політики перебувають певні політичні цілі, які досягаються шляхом впливу на мовну практику, насамперед забезпечення національної консолідації через розширення сфери впливу державної мови. Мовне будівництво зазвичай розглядається як частина мовної політики і являє собою комплекс конкретних заходів, що здійснюються на державному і регіональному рівнях” [8, с. 240-241].

А. Баранов розглядає поняття “державне регулювання мови”, що поєднує такі компоненти, як мовна політика і мовне будівництво, і пояснює, що в центрі

мовної політики стоять політичні цілі, які формуються певними політичними інститутами; а мовне будівництво є частиною мовної політики і передбачає розробку програм вивчення мови, створення нормативних словників і граматик, розробку алфавітів і фіксування норм літературної мови, мови засобів масової інформації [1, с. 208-209].

Як близькі за змістом М. Юсселер розглядає поняття “мовна політика” і “мовне регулювання”. Він визначає мовну політику як заходи державних і громадських установ щодо статусу мов як засобу комунікації, а мовне регулювання як навмисний вплив на мовне вживання і на мовну систему, включаючи законодавчий вплив, а також виконання ідеологічних функцій [17, с. 198].

Щодо співвідношення термінів “мовна політика” і “мовне планування”, то, наприклад, Л. Лазаренко констатує: “Вивчений зміст поняття *мовна політика* дозволяє нам стверджувати, що до назви термінологічного мікрополя *мовна політика* не існує синонімічного відповідника: терміни *мовна політика* і *мовне планування* часто вживаються у близьких контекстах, другий функціонує в західній соціолінгвістичній традиції, вживається поряд з терміном *мовна політика*, але його визнають за гіпонім до гіпероніма *мовна політика*” [4, с. 6].

Подібний до цього і погляд Х. Шиффмана. У своїй праці “Мовна культура і мовна політика” він зазначає, що “мовна політика відповідає політиці суспільства в галузі мовних комунікацій – сукупності позицій, принципів і рішень, які відображують ставлення суспільства до свого вербального репертуару і комунікативного потенціалу. Мовне планування розуміється як сукупність конкретних заходів, що вживаються в рамках мовної політики з метою впливу на мовну комунікацію у співтоваристві, як правило, шляхом вибору напрямку розвитку його мов” [22, с. 18].

Іще один підхід до понять “мовна політика” і “мовне планування” пропонує К. Істман. Аналізуючи мовне планування, виділяє в ньому два основні компоненти – мовну політику і вибір мови або мов для її здійснення. Мовна політика в такому розумінні передбачає визначення цілей, завдань,

заходів, спрямованих на кодифікацію, удосконалення мови, і способи реалізації цих задач [18, с. 216-217].

Як складові мовної політики розглядає мовне будівництво і мовне планування Н. Мечковська. При цьому вона зауважує, що мовне будівництво і мовне планування за визначенням передбачають позитивні цілі зміцнення комунікативних і соціальних можливостей мови, а термін “мовна політика” має як позитивну, так і негативну конотацію, а отже, ширший за значенням. Мовна політика може мати цілі обмежувального, заборонного, руйнівного характеру [7, с. 197]. Отже, мовна політика може бути як конструктивною, так і деструктивною. Конструктивна спрямована на розширення функцій мов, сфери їх застосування, соціально-комунікативної ролі, на створення і розвиток літературних мов. Деструктивна політика має за мету придушити серед національних меншин зародки будь-якої державності, розвиток їхньої культури, мови, традицій тощо або створити перешкоди для розвитку і вільного функціонування мови корінного населення держави.

Новими в категоріальному апараті мовної політики є поняття “мовний менеджмент” і “мовний маркетинг”. Мовний менеджмент є складовою системи державного регулювання, яка відповідає за здійснення регулятивно-контрольної функції держави у сфері мовних відносин в умовах культурного, етнічного розмаїття, політичного та ідеологічного плюралізму і динаміки розвитку суспільства. Ми розуміємо під мовним менеджментом сукупність принципів, методів, засобів і форм регулювання мовних відносин в державі. На відміну від мовної політики він визначає конкретні механізми розробки і впровадження мовнополітичних рішень, функції і повноваження центральних і регіональних державних органів у сфері регулювання мовних відносин і спрямований на досягнення позитивного результату (досягнення злагоди в суспільстві, сприяння розвитку мов тощо).

Щодо мовного маркетингу, то він також не є самодостатньою альтернативою мовній політиці і мовному плануванню, а лише пропонує нові ідеї і нові перспективи. “Маркетинг – це: 1) організація збуту товарів на ринку;

2) діяльність, спрямована на вивчення попиту на товари” [11, с. 342]. Однак при використанні цього терміна стосовно мови відбувається його смислове розширення, яке виходить за межі товарно-ринкової семантики.

Мовний маркетинг – різновид соціального маркетингу, що визначається як “пристосування технологій комерційного маркетингу для програм, призначений впливати на добровільну поведінку цільової аудиторії з метою покращення її соціального добробуту і завдяки цьому суспільства в цілому” [19, с. 110]. По суті це маркетинг ідей, тобто регулювання, яке здійснюється за допомогою методів переконання, стимулювання, збільшення кредиту довіри Суб’єктами так званого некомерційного маркетингу (у тому числі й мовного) виступають органи державної влади й управління, політичні партії, церква, зацікавлені групи, інші різноманітні інститути громадянського суспільства. Значення мовного маркетингу – феномену, який виникає на межі соціального і політичного маркетингу у сфері мовного життя суспільства – важко переоцінити. Головне полягає в тому, що не все присутнє в мові і мовних відносинах можна регулювати з використанням нормативно-правового інструментарію (мовна ситуація в Україні яскраво це демонструє). Маркетинговий вплив у сфері мовних відносин може привести до бажаного результату, якщо збігається з масовими очікуваннями, з персональними мотиваціями мовного вибору.

Аналіз різних підходів до концепту “мовна політика” як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а також власні дослідницькі знахідки автора статті дають підстави стверджувати, що до категорійно-поняттєвого апарату мовної політики входять такі компоненти, як “мовне будівництво”, “мовний маркетинг”, “мовний менеджмент”, “мовне планування”, “мовне регулювання”. У науковій літературі вони розглядалися з позицій соціології, політології, філології, економіки, однак залишалися поза увагою науки державного управління, яка розглядає мовну політику і як об’єкт, і як предмет дослідження. Тому сьогодні цей аспект потребує вивчення і зумовлює перспективи подальших розвідок саме в цьому напрямі.

Список використаних джерел

1. Баранов А. Введение в прикладную лингвистику. – М. : Эдиториал, 2001. – 358 с.
2. Дьячков М. Социальная роль языков в многоэтнических обществах. – М., 1993. – 115 с.
3. Куць О.М., Заблоцький В.В. Мовна політика в Україні. – Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 2007. – 297 с.
4. Лазаренко Л. Досвід мовних політик світу й українська перспектива (інформаційно-аналітичний огляд) // Українська мова. – 2003. – № 4. – С. 3 – 22.
5. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с.
7. Мечковская Н.Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. – М. : Флинта ; Наука, 2001. – 312 с.
8. Нагорна Л. Політична мова і мова політики. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с.
9. Никольский Л.Б. Язык в политике и идеологии стран зарубежного Востока. – М. : Наука, 1986. – 196 с.
10. Попеску И.В. Языковая политика и проекты законов о языках // Проекты законов о языках – экспертный анализ. – К., 2000. – 216 с.
11. Словник іншомовних слів / укл. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : наук. думка, 2000. – 662 с.
12. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике. – М.: Изд. группа «Прогресс», 2000. – 280 с.
13. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
14. Шайкевич А.Я. Введение в социолингвистику. – М. : Росс. открытый ун-т (РОУ), 1995. – 304 с.
15. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900 – 1941). – Чернівці, 1998. – 72 с.
16. Шевчук Ж. Інтелігенція України у формуванні національної самосвідомості, духовності, розвитку української мови. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2006. – 245 с.
17. Юсселер М. Социолингвистика. – К. : Вища шк., 1987. – 199 с.
18. Язык и идеология. Реферативный сборник. – М.: ИНИОН АН СССР, 1987. – 292 с.
19. Andreasen A. Social Marketing: Its Definition and Domain // Journal of Public Policy and Marketing. – 1994. – Vol. 13. – № 1. – P. 108 – 120.
20. Carlet L.-J. Language Wars and Linguistic Politics. – Oxford, 1998. – 184 p.
21. Laitin D. Language repertoires and state construction in Africa. – Cambridge, N.-Y.: Cambridge University Press, 1992. – 205 p.
22. Shiffman H. Linguistic Culture and Linguistic Policy. – L., N.-Y., 1996. – 339 p.

Kovalyova T.V. peculiarities of development of categorical and notional structure of language policy.

The article examines different approaches of national and foreign researches as to defining the term language policy, its definition is suggested in public managerial aspect. Such notions as language development, language marketing, language management, language planning, language regulation have been researched.

Key words: language development, language management, language marketing, language planning, language policy, language regulation.

Ковалева Т.В. Особенности формирования категориально-понятийного аппарата языковой политики.

Рассмотрены различные подходы отечественных и зарубежных ученых к определению термина “языковая политика”, предложена его дефиниция в

государственноуправленческом аспекте. Исследованы такие понятия, как “языковой маркетинг”, “языковой менеджмент”, “языковое планирование”, “языковое строительство”, которые являются составляющими языковой политики.

Ключевые слова: языковой маркетинг, языковой менеджмент, языковое планирование, языковое регулирование, языковое строительство, языковая политика.

